

УДК 1+001

ФІЛОСОФІЯ ТА НАУКА: АНТРОПОДОЛУЧАННЯ ДО СВІТУ

Лариса Діденко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра філософії гуманітарних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

На основі компаративування розглянуто феномени «філософія» та «наука» через терміни-основи «увідомлення», «пізнання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція». За допомогою групування зазначених термінів-основ вдалося визначити демаркативи філософії та науки.

Ключові слова: світ, людина, увідомлення, пізнання, досліджування, гнозис, епістеме, когніція, філософія, наука.

Пропоноване дослідження – це розглядання активного включення антропоодиноці у світ (-и). «Активне включення» передбачає дії суб'єкта задля власного облаштування у світі.

Презентовані матеріали є частиною авторського проекту «Філософія науки та інновацій», який лекціюється здобувачам освітньо-наукового ступеня доктор філософії у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка з 2016–17 навчального року.

Актуальність обраної теми очевидна: при викладанні філософських навчальних дисциплін («Філософія», «Філософія науки», «Філософія науки та інновацій», «Актуальні проблеми філософії» тощо) студентам та здобувачам гуманітарних напрямів (усі, окрім майбутніх філософів-фахівців) не можуть чітко розрізнити параметри несхожості філософії та науки; вони дефініціюють філософію як «науку...»; очікують класично заявленої у науці «об'єктивності»; дивуються полізначенності, а також загалом дезорієнтуються через наявні «начеркові тези, які необхідно аргументувати по-своєму».

Пропонована тема є новою саме у такому формулюванні. Я спираюся на відомі науковій та філософській спільноті джерела, а також по-авторському обґрунтовую складові теми. *Проблема* не тільки у необхідності оновлення розуміння вихідних феноменів – філософії та науки, але й у чіткому їх розрізненні через специфікаційність кожного.

Для формулювання *робочої гіпотези* поставлю декілька запитань: що досліджують у філософії, але залишають поза увагою у науці? Чи можливо чітко визначити специфікацію науки як комплексного утворення? Чи існують обмеження для філософії у розгляді феноменів? Яким чином (за якими параметрами) демаркувати філософію та науку?

Підхід перший: 1) термінологічно і філософія, і наука мають бути «обмеженими» дослідницькими полями, тобто не передбачають зовнішніх втручань з іншоцарин; 2) феномени міждисциплінарності та трансдисциплінарності «діятимуть» і у філософії, і у науці.

Підхід другий: 1) у філософії уможливлене формулювання запитань та тільки деякі з них отримують відповіді; 2) у науці запитання здебільшого не формулюватимуть, проте постійно шукатимуть відповіді як уточнювання даних.

Підхід третій: філософія та наука постають подібними, але не тотожними, у розгляді феноменів, хоча «проводять цей розгляд різними лініями».

Підхід четвертий: передбачена (не)перехідність тем, проблем, запитань з філософії у науку і навпаки. Якщо так, тоді це теми-проблеми-запитання помежівні, а не окремішньоцаринні/внутрішньоцаринні. Якщо ні, тоді дійсно у філософії та науці приділяють увагу різним феноменам, які більше ніде, окрім згаданих царин, не розглядатимуться.

Мета пропонованого дослідження – демаркувати феномени «філософія» та «наука» через терміни-основи «увідомлення», «пізнання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція». Завдання окреслю такі: розмежувати світ та людину; роз'яснити специфіку увідомлення, пізнання, досліджування; провести розрізнення термінів «гнозис», «епістеме», «когніція»; визначити гнозисо-епістемо-когніційні демаркативи філософії та науки.

Головними методами, застосованими у дослідженні є розмірковувальний, компаративний, аналізувальний, синтезувальний, герменевтичний, феноменологічний, реконструювальний, моделювальний тощо.

1. Світ vs людина. З-поміж безлічі різнорідних феноменів, які потребують постійно-періодичного деталізування, неможливо оминати два вихідних – світ та людину. Світ – це передусім полізначеннева мовоодиниця, якою окреслюють середовище, простір, зовнішнє безмежжя, де відбувається упорядковування та/або убезладнення елементів (речей, явищ, процесів). Людина, з одного боку, належна світові, оскільки постає унікальним феноменом (постійно змінюваним процесом-явищем-річчю); з іншого, – має йому протиставлятися як дослідник, запитувальник, шукальник, Актор. Світ є складно-сегментованим через антропоаявність, адже до базового елемента «природа» (першпростір як природне середовище; первень, світопервень) людина «додає» антропоспричинені елементи – «культура», «спільнота/суспільство», «техніка», «комунікування» тощо (другопростори як світосегменти) – для власного первинного убезпечення через узнаннявлювання та для комфортизування простору власного поіснування. Світ видається складеним з антропоспричинених світовимірів. Світ та «світи» (останній є узагальненим терміном до «світовимірів»: культури, спільноти/суспільства, техніки тощо) «постачають» суб'єктові «пізнавальний матеріал».

2. Увідомлення – пізнання – досліджування. З моменту зародження антропоодиниця налаштована на *увідомлювання*, тобто *пізнання*. Світ для людини є суцільним невідомим. Оскільки антропоодиниця з'явлена через народження, вона має «облаштуватися» у просторі, тобто *увідомити* для себе частину світу через своє безпосереднє з нею зіштовхування, формулювання запитань, запитування, пошуки (варіантів можливої відповіді, додаткових даних, оптимального для явлення поєднання мовоодиниць тощо), формування відповіді, відповідеявлення. Іншими словами людина сприймає світ загалом як ворожий до неї та прагне його переоблаштувати до своїх потреб. Останнє відбувається завдяки «колу розуміння», яке практикує антропоодиниця: *зіткнулася* (власне безпосередня зустріч з невідомим) – *зрозуміла* (індивідуальне перетворення окремою антропоодиницею невідомого на відоме для неї через пояснення за допомогою узвичаєно вживаних нею понять та термінів, тобто уміле застосування власного розуму для розтлумачування нового невідомого, або новоувідомлювання) – *долучила-до-свого-інтрасвіту* (включення новоувідомленого у світогляд, внутрішній простір, свідомість окремої антропоодиниці через досвід зіткнення та переживання, узнаннявлення, співвідношення із вже отриманою інформацією). Таким чином, антропоз'ява спричинює гносеологічні/гнозисні та епістемологічні/епістемні практики, завдяки яким світ пізнають і отримують знання про його складові, а також застосовують знання, що здобуте іншими.

Демаркування понять «увідомлення», «пізнання», «досліджування» уможливуватиме антроподолучання до світу. Кожне з цих понять є своєрідним етаповим роз'явленням невідомого: спершу антропоодиниця матиме справу зі «всебічним проясненням невідомого/ недостатньо-дослідженого задля його подальшого розуміння та пояснення через виявлення його сутності» (це «увідомлення»); згодом до попереднього («увідомлення»)

додаватиметься знаннєздобування та знаннєзастосування із виявлянням іншою гранею себе самої (йдеться про «пізнавання»); проте деякі антропоодиноці можуть здійснювати тематичне пізнавання, тобто профілізоване сходинкове знаннєздобування зі світопростору загалом та/або його окремих сегментів зокрема (так називають «досліджування»). Увідомлення постає неімперативним суб'єктивним прояснюванням. Пізнавання залучає кожен антропоодиноцю до увідомлювання, але не імперативує узагальнене презентування результатів. Досліджування – імперативоване тематичне пізнавання. «(Не)імперативність» передбачає (не)чіткість рамок, дій, операцій, обов'язкових до виконання та/або збереження. Увідомлення та пізнавання не обмежені ані правилами, ані моделями, ані каркасом знаннєотримання, тобто вони неімперативовані. Натомість досліджування здебільшого постає імперативованим, оскільки, з одного боку, тяжіє до науки, тобто має зберігати «науковий каркас» (об'єкт, предмет, методи, мету, завдання, засоби, термінологічні основи, теоретичні та практичні засновки, чіткі дефініції, обґрунтовані висновки, можливі наслідки) та тяжіти до «умовнозгодової об'єктивності» (парадигма окремої галузі знання).

Зазначене щодо понять-процесів «увідомлення», «досліджування», «пізнавання» стимулюватимуть розрізнення понять «гнозис», «епістеме», «когніція» та їх дериватів.

3. Гнозис – епістеме – когніція. Терміни «гнозис» та «епістеме» мають давньо-грецьке вкорінення: «γνώσις» – пізнавання, дізнавання; пізнання, знання [1, с. 274] (заувага: «γνώμη» – 1) думка, пізнавальна здатність, ум, розум, дух; 2) думка, рішення; намір; 3) висловлювання, сентенція [1, с. 274]); «ἐπιστήμη» – знання, вміння; наука [1, с. 507]). «Гнозис»/«γνώσις» передбачає пізнавання, тобто виведення, отримання, здобування знання через застосування антропоодиноцею конкретних операцій, кроків, слідування формулам дотримання/утримання тощо. «Епістеме»/«ἐπιστήμη» поставатиме концентрованим знанням, вже здобутим та готовим до використання/застосування. Антропоодиноця при «зіткненні з» «гнозис»/«γνώσις» є Актором, активним пізнавальником, який самостійно виводить знання, отримує його як власнодосвідне результувальне через зовнішні вчинення та інтрасвітлові мисленнєві практики; натомість у випадку «зіткнення з» «епістеме»/«ἐπιστήμη» суб'єкт готовий до оперування знаннями, які він сам не отримував: вони постають виключно ретрансльованими (іншодосвідними), але готовими до втілювання, застосування, використання.

Термін-феномен «гнозис»/«γνώσις» невіддільний від «гноме»/«γνώμη»: знаннє-виведення/знаннєздобування неможливе без залучення мисленнєвості загалом (думка, обґрунтована гадка, намір, рішення, ум, розум) та вербалізування (висловлювання), тобто намірковуване «супроводжує» презентуване – думка ілюстрована словом/терміном. Слушно наголошує український філософ Віктор Петрушенко: «Вже на термінологічному рівні виявляються відмінності в акцентах та змісті вживаних слів» [2, с. 22]; через розгляд словоряду, що включає за змістом «... слово γνώσις (gnosis) – визнання, пізнання, впізнавання, уважність ...», висновуємо – «... акценти падають на дії, що ведуть до виникнення визначеного» [2, с. 22]; «У свою чергу *επι-στημη* (epi-steme) – розуміння, значення, наука, – споріднене із ... *επιστημων* (epistemon) – розумний, вправний, досвідчений ...» [2, с. 22]; «... «гнозис» більше пов'язаний із породженням, появою визначеності, знаків, позначок, а «епістеме» – з усталеним, зафіксованим ..., з тим, що має відношення до основи. «Епістеме» є те, на що опираються, «гнозис» є те, що відзначають, розрізняють, порівнюють» [2, с. 22]; «... у гносеології йдеться про вплив на розум ззовні і про зворотню дію розуму на зовнішні явища та чинники; в епістемології ж вихідним визнається факт наявності у нас певного знання. Ми безумовно щось знаємо, бо фіксуємо у свідомості, що щось є. <...> Отже, епістемологія не лише є теорією знання, а й визнанням знання, пер-

шою даністю нашої свідомості. Гносеологія ж бере знання у контексті пізнання, дій, умов та чинників пізнавального процесу» [2, с. 22-3]; «...в епістемології, якщо вона постає як логос знання, вчення про знання, ...» повинні висуватися питання «... про те, що все, з чим ми маємо справу, і все, про що ми можемо вести розмову, надано мені лише у формі знання. <...> Тобто лише знання є формою виявлення, проблискування буття <...>. Отже, знання є формою самоосвідчення буття» [2, с. 25]; «Гносеологія розглядає знання переважно як результат процесу пізнання, хоча результатом пізнання можуть бути заблудження, гіпотеза, хиба, а то й свідоме замаскування суті справи. У гносеології у центрі уваги – процес, що веде до знання, до певних його форм, рівнів та виявлень. Тут досліджуються також загальні і специфічні умови пізнавального процесу, його форми й засоби, критерії достовірності знань» [2, с. 27].

Із грецизмами все набагато простіше, аніж видається на перший погляд: класична лінія мовоодиницевживання (слова «гнозис»/«γνώσις» та «епістеме»/«ἐπιστήμη») трансформується у окремі галузі філософського знання (гносеологію та епістемологію), кожна з яких постає самостійною.

Інша справа із поняттям «когніція», яке має латиномовне коріння та подвійне уджерелення: 1) «cōgnitio, ōnis» [cognosco] (пізнання, упізнання, ознайомлення; пізнання; огляд, перегляд, дослідження; (пі)знання, поняття, уявлення; розслідування, розбір справи, слідство; пізнавання, впізнавання) [3, с. 434], «cōgnōsco, nōvī, nōtum, ere» [cum+(g)nosco] (взнавати, пізнавати, осягати, знайомитися, ознайомлювати; вести розвідку, розвідувати, обстежувати; взнавати (раніше відоме); вступати в інтимний зв'язок; юр. вести слідство, розслідувати, розбирати; викликати) [3, с. 434], обидва з яких утворені від «nōsco, nōvī, nōtum, ere» (знайомитися, пізнавати, вивчати; взнавати, упізнавати; визнавати, приймати; допускати; розслідувати, досліджувати, розглядати; допитувати; випробовувати) [3, с. 432]; 2) «cōgito I, āvī, ātum, āre» [cum+agito] (мислити, роздумувати, думати, міркувати; дотримуватися думки; бути схильним; уявляти собі, уявляти; замислювати, замишляти, затівати; мати намір прибути, розраховувати вирушити) [3, с. 46], що утворене від «ago, ēgī, āctum, ere» (надавати руху, вести; поганяти, гнати, заганяти, відводити, викрадати, виносити; грабувати, розкрадати; спричиняти хвилювання, хвилювати; виганяти; ворухити; рухати; спрямовувати, проводити, метати, обертати, крутити; відкидати, (ви)пускати, забивати, вбивати, встромлювати; збуджувати, спонукати; доводити, турбувати, тривожити, непокоїти, мучити, докучати, переслідувати; робити, діяти, займатися, створювати; замишляти, задумувати, затівати, мати на увазі; старатися; говорити, обговорювати, звертатися, розмовляти, виражати; здійснювати; вести, завідувати, керувати; (про час) проводити; жити, перебувати (у тому чи іншому стані), бути; переслідувати у судовому порядку, звинувачувати, судити; юр. вести на суді, захищати; вимовляти, співати, читати, декламувати, являти, розігрувати, грати (на сцені) тощо) [3, с. 42].

Подвійність уджерелення зумовлена декількома аспектами. Когнітивістика (або когнітивна наука) виникає через необхідність прояснення людського мислення/свідомості, що уможливує дуалізування дослідницької лінії: з одного боку, увагу привертатиме мислення/свідомість та його/її спричинювальне/уможливлене (без деталізування), тобто ми залишатимемось одночасно на позиціях «гнозис»/«γνώσις» (знаннявиведення) та «епістеме»/«ἐπιστήμη» (знаннязастосовність); з іншого боку, дисципліна-основа – психологія – поступово розширюватиме межі власного (внутрішньодисциплінарного) дослідження через залучання інших галузей знання як допоміжних. Дослідницьке поле охоплюватиме вже не тільки думку, мислення, свідомість, пам'ять, сприйняття, уяву, але й інтроспекцію, технологію запам'ятовування, вивчення, забування, обсяг пам'яті, обґрунтування, увагу,

потік свідомості тощо. Допоміжні дисципліни розширюватимуть можливості самої психології через іншовимірність та акцентування уваги на «супутніх деталях», що поглиблюватиме вихідне дослідження: *кібернетика* та *теорія штучного інтелекту* (створення моделей мислення/свідомості подібно до схем технічних пристроїв), *антропологія* та *нейронауки* (виведення залежності між створюванням ментальних феноменів і фізіологічними процесами мозку, зв'язковість (спів)функціонування процесів тіла та мозку), *лінгвістика* (впливи мовленнєвих практик на мислення/свідомість, нейронну мережу, переживання подій, розуміння), *філософія* (загальні проблеми когніції та методологія пізнавальних процесів; комплексне охоплення феномена мислення/свідомості з усіма можливими індивідуальними спектрами варіативів) тощо. Окрім мислення/свідомості як головного феномена дослідження когнітивістики, «свої черги чекають» і думка, мовлення, мова, емоційність, (по)розуміння, комунікування, лжа та ін. Лінія «*sōgito*» уможливуватиме увагу до індивідуальності, якої позбавлені всі «побудови» у межах когнітивістики. Моделювання «ідеальних» схем, під які окремі антропоодиноці неможливо ранжувати, постає на початок XXI ст. вже неперспективним. Індивідуальні особливості свідомості, мислення, мовлення, пізнання тощо потребують деталізування через свою унікальність та постійне можливе суб'єктивне амплітудне коригування як у бік розвивання можливостей, так само і у бік їх притлумлювання (див., наприклад, когнітивні стилі [4]).

Більшість словників та авторських досліджень (навчальних посібників, монографій, наукових статей) диференціюють дефініціювання дериватів від «*когніція*»: 1) когнітивна наука/когнітивні науки – наука/науки, що займаються людським розумом та мисленням (*mind*) і тими ментальними (психічними, мисленнєвими) процесами та станами, які з ним пов'язані; наука/науки, предметом якої/яких є когніція – пізнання та пов'язані з ним структури і процеси; дослідження феномена знання у всіх аспектах його отримання, зберігання, переробки тощо (Єлена Кубрякова) [5, с. 58-63]; 2) когнітивна наука – це нова царина, яка об'єднує відоме щодо [людського] розуму/мислення (*mind*) з багатьох навчальних дисциплін: психології, лінгвістики, антропології, філософії та комп'ютерної науки (Джордж Лакофф) [6, р. xi]; 3) когнітологія (синонім до «*когнітологія*») постає наукою про мовосвідомість та мовленнємислення; інтердисциплінарною наукою, яка має спиратися на інтегративніші методологічні вектори – «думка у мові» (ретроспективні знання, втілені у мовних категоріях, формах, значеннях; або мовосвідомість), «думка, базована на мові» (позначувана думка), «мовленнєдумка» (висловлювана понятійно-семантична єдність, комунікативно регламентоване мовленнємислення); має вивчати норми та особливості переходу мови у мовлення і злиття мовлення з думкою; має виявляти закономірності координування мовної та концептуальної свідомості (Александр Фефілов) [7, с. 137-158].

Таким чином, можна вивести пряму залежність-відповідність: кожне *увідомлення* є своєрідним *гнозисом* (знанневиведенням), яке здійснюване через просте виконання напередвизначених кроків, автоматичних для антропоодиноці; «*досліджування*» постає як «*епістеме*» (знаннезастосування), що є, з одного боку, «сліпим слідуванням схемі науковості», а, з іншого боку, передбачає авторське комплектування аргументів для підсилення головної тези, ідеї, гіпотези; але «*пізнавання*» завжди буде індивідуальним, так само як і «*когніція*», задля демонстрування одночасного та/або поступового знанневиведення («*гнозис*»), знаннезастосування («*епістеме*») та змін-коригувань інтрапростору окремої антропоодиноці, що може нею і не фіксуватися.

4. Гнозисо–епістемо–когніційні демаркатииви філософії та науки. Постає запитання: чи можливо пов'язати розглянуті раніше феномени-процеси (*увідомлення, досліджування, пізнавання, гнозис, епістеме, когніція*) і *філософію* та *науку* для окреслення

головного напрямку специфікування кожної? Так, це можливо. Раніше я вивела залежність між феноменами-процесами, тепер поясню їх зв'язок із філософією та наукою.

Увідомлення є гнозисом, що демаркує *філософію* з-поміж інших царин знання. Головна мета філософії – *узнаннєвлювання, знаннєздобування*, яке поставатиме процесуальним через свою періодично-постійну змінюваність.

Досліджування «зорієнтоване» на результат у вигляді *епістеме*, тобто найближчою буде *наука*, яка постає як *знаннєздобуття*. Головна мета науки – *здобуті знання* як результат теоретизувань та практикувань дослідника.

Пізнавання натомість неможливе без *когніції*, що проявлятиметься на помежів'ї *філософії* і *науки* (або ж: залучатиме обидві).

Висновки. Робоча гіпотеза підтверджена частково: 1) за допомогою термінів-основ («увідомлення», «пізнавання», «досліджування», «гнозис», «епістеме», «когніція») можна специфікувати і філософію, і науку через орієнтири, які задані кожній; 2) дослідницькі поля філософії і науки постають демаркованими через терміни-основи; 3) з одного боку, ці дослідницькі поля мають бути «закритими» до/від «втручання» з інших царин; з іншого боку, через пізнавання, що уможливлене когніцією, філософія і наука можуть «співпрацювати»; 4) характер цього «співпрацювання» філософії і науки наразі залишається неясним.

На основі одного дослідження, ґрунтованого на компаративуванні термінів-основ та попередніх (доволі начеркових) демаркативів, неможливо однозначно уверджувати філософію та науку як різні царини.

Перспективи подальших досліджень можуть бути окреслені або уточнені пропонуваннями аспектів через залучення додаткових для розгляду елементів, або переорієнтування уваги на окремі дослідницькі поля філософії та науки, схеми розгляду досліджуваних феноменів кожною з них.

Список використаної літератури:

1. Греческо-русскій словарь, составленный А. Д. Вейсманомъ, бывшимъ ординарнымъ профессоромъ Императорскаго С.-Петербургскаго историко-филологическаго института. – Изданіе пятое. – С.-Петербургъ, 1899. – 1380 с.
2. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання: [монографія] / В. Л. Петрушенко. – Львів : Львівська політехніка, 2000. – 296 с.
3. Латинсько-український словотвірний словник / Укладач Г. В. Петрова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 880 с.
4. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – 2-е изд. – СПб : Питер, 2004. – 384 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996. – 245 с.
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / G. Lakoff. – Chicago: The University of Chicago Press, 1990. – 632 p.
7. Фефилов А. И. Введение в когнитологию : [учеб. пособие] / А. И. Фефилов. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 240 с.

**PHILOSOPHY AND SCIENCE:
A HUMAN BEING'S INVOLVEMENT IN THE WORLD**

Larysa Didenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Philosophy of Humanities Department
60 Volodymyrska Street, 01033, Kyiv, Ukraine*

There are a lot of different phenomena to explain. The World and the Human Being are the most complicated ones. Every human being can be knowledgeable about the world through an inquiry. As a result an inquirer gets answers with some knowledge.

'A knowing', 'a cognition' and 'a research/an investigation' can be named the basic terms for understanding the phenomena. 'A knowing' is a process of making an undefined phenomenon quite clear. 'A cognition' can be used for a description of getting the knowledge by an individual. If it is necessary to go more deeply into the subject, the human being will carry out 'a research/an investigation'.

'Gnosis', 'episteme', 'cognition' form another portion of the basic terms. With help of these ones the human being finds out more about 'a knowing', 'a cognition' and 'a research/an investigation'. 'A knowing' is close to 'gnosis' because of simple use of a scheme to get the knowledge about anything. 'A research/an investigation' connected with 'episteme' because of received knowledge as a result. 'A cognition' as a process is derived from a concept 'cognition'. 'A cognition' as a process includes 'gnosis', 'episteme' and some internal changes of the human being.

Philosophy is based on 'a knowing' and 'gnosis'. The main purpose of philosophy is to define phenomena and to understand them. Science is impossible without 'a research/an investigation' and 'episteme'. So knowledge getting is a result of theorization and practicing of human beings. 'A cognition' as a process and a concept 'cognition' involve both realms (I mean philosophy and science).

Key words: world, human being, knowing (to be knowledgeable about), cognition, research/investigation/i(e)nquiry, gnosis, episteme, cognition, philosophy, science.